

УДК 332.12

Боднарук М. І., к.мед.н., доцент кафедри цивільного права ЧНУ, голова профспілкового комітету працівників

Щодо питання ознак соціального страхування

У статті розглядаються загальні та спеціальні ознаки соціального страхування, розкривається їх зміст та сутність. Також в даній роботі ті розроблені ґрунтовні пропозиції до трудового права та висновки, щодо питання ознак соціального страхування.

Ключові слова: ознаки, соціальне, соціальне страхування.

В статье рассматриваются общие и специальные признаки социального страхования, раскрывается их содержание и сущность. Также в данной работе те разработаны обстоятельные предложения к трудовому праву и выводы, по вопросу признаков социального страхования.

Ключевые слова: признаки, социальное, социальное страхование.

The article discusses the general and special features of Social Security, revealed their meaning and essence. Also in this paper are designed to offer solid employment and conclusions on the issue based on social insurance.

Keywords: feature, social, social insurance.

Актуальність теми. Зважаючи на постійні суспільні, політичні та економічні реформаційні процеси, важливе значення має стабільність і гармонійний розвиток громадян України. Максимальне забезпечення стійкості національної економіки можливе за умови гарантування особам у разі настання соціальних ризиків соціально-побутової безпеки. Таким чином, головне місце при цьому посідає соціальне страхування. Розуміння зазначеного правового явища має не лише теоретичне, але й практичне значення. Сприятиме його повному розкриттю проведення загальнотеоретичної характеристики і виділенню його ознак.

Стан дослідження. Проблемні питання ознак соціального страхування досліджували у своїх працях такі вчені, як Н. Б. Болотіна, В. О. Безугла, Н. М. Внукова, В. В. Гвозденко, В. В. Жернаков, Д. М. Загірняк, Т. О. Кир'язова, А. М. Колосок, В. Й. Плиса, В. І. Прокопенко, Г. С. Симоненко, Л. П. Шаповал та ін. Не применшуючи наукові доробки вчених, багато аспектів щодо класифікації ознак соціального страхування й залишаються малодослідженими, що й обумовлює актуальність проведення глибокого наукового аналізу.

Метою статті є проведення наукового дослідження щодо ознак соціального страхування. Задля досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання: з'ясувати існуючі класифікації ознак соціального страхування; виділити авторську класифікацію ознак соціального страхування; розкрити зміст кожної ознаки у такій класифікації.

Виклад основного матеріалу. Варто відмітити, що поняття «ознака» тлумачиться як особливість предмета чи явища, яка визначає спорідненість свого носія з іншими об'єктами пізнання або відмінність від них, а також і його властивість. Сукупність ознак (яка може зводитися й до однієї єдиної ознаки) сприяє виявленню різниці між предметом (явищем) та іншими предметами (явищами) [1, с. 349]. Тобто ознака виражає специфічну властивість предмету (явища), розкриває його характеристику, говорять про його не схожість і особливість.

Відносно ознак соціального страхування, то у доктринах права соціального захисту, права соціального забезпечення, фінансового права, менеджменту та економіки існують різні наукові позиції. Проаналізувавши думки вчених, можна дійти висновку, що соціальному страхуванню властиві такі ознаки: 1) воно охоплює ризик втрати заробітку; 2) охоплює

багато категорій працівників та прошарків населення — усіх, хто страждає від небезпечності існування; 3) йому характерний соціальний ризик, що має зв'язок із втратою чи зниженням заробітку або який зумовлений підвищенням витрат із соціально значущих причин; 4) виконує функції не лише компенсації соціального ризику, а й запобігає несприятливим наслідкам ризикової ситуації; 5) передбачає соціально-економічний ризик; 6) існує кінцева тривалість ризикової ситуації [2, с. 25; 3, с. 12-19; 4, с. 14-20].

На нашу думку, ознаки соціального страхування доцільно поділяти на загальні та спеціальні, адже саме завдяки такому підходу можна буде розкрити найбільш загальні ознаки соціального страхування, тобто ті, які сприятимуть широкому усвідомленню значення досліджуваного правового явища та ті, що тлумачать його специфічну характеристику і дозволяють з'ясувати максимально вузько його сутність.

Стосовно загальних ознак, то, передусім, це соціальна ознака, зміст якої полягає у тому, що соціальне страхування покликане забезпечити систему соціального захисту для усіх прошарків населення. Сутність такої ознаки розкривається завдяки запобіганню незадоволення соціальних потреб людини, яка згідно з ч. 1 ст. 3 Конституції України визнається найвищою соціальною цінністю, а також її здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека [5]. Таким чином, соціальне страхування відіграє фундаментальну роль у забезпеченні гідного рівня життя. Рівень розвитку соціального страхування відповідає безпосередньо рівню продуктивності соціальної політики держави.

На характерність соціальному страхуванню соціальної ознаки вказує і те, що в основі будь-яких суспільних та соціальних процесів знаходиться людина, власне, кожен громадянин має усвідомити свою значимість і цінність, як соціальної особистості [6, с. 2]. Соціальна ознака соціального страхування краще розумітиметься завдяки усвідомленню значення соціальної держави у цілому, курс до якої проголошено в Основному Законі. Тому, особливу увагу для забезпечення ефективного функціонування системи соціального страхування слід приділити ставленню потужної соціальної держави, яка, у свою чергу, є потрібною умовою утворення, формування та існування такого правового феномену як громадянське суспільство. Всі зазначені правові явища є строго взаємозалежними один від одного. При цьому, доречно буде згадати позицію науковця С. Кириченко, яким відмічено, що проблеми взаємозв'язку держави, суспільства й індивіда є базовими для кожного соціуму. Беззаперечно, вони посідають визначальне місце і в розбудові української держави, громадянського суспільства загалом [7, с. 12].

Із зазначеної ознаки, зокрема, впливає ознака універсальності соціального страхування, що означає охоплення усіх громадян, працівників, усіх верств суспільства в Україні. Соціальне страхування є всеохоплюючим, а не вибірковим. Воно проявляється масово для усіх, а не частково для окремих суб'єктів.

Не менш значною є правова ознака соціального страхування, що проявляється у тому, що будь-які процеси, що виражають зміст соціального страхування, є закріпленими у нормативно-правових актах і передбачаються у їх нормах. Вони становлять собою особливу систему юридичних норм, що спрямовані на регулювання соціального захисту, який виникає у зв'язку з настанням страхових випадків, які також прямо зазначені у законодавстві. Правова ознака розкривається і через те, що організація та функціонування соціального страхування відбувається у відповідності до положень нормативно-правових актів, будується на основі права і виходить із нього. Таким чином, соціальне страхування повинно відповідати принципам верховенства права та верховенства закону.

Правова сутність соціального страхування бере свій початок із Конституції України (ст. 46) [5] і передбачає ряд Законів України та підзаконних нормативно-правових актів у сфері соціального страхування.

На нашу думку, правова ознака соціального страхування розкривається у двох аспектах: 1) первинний – сукупність уповноважених органів та посадових осіб, які зобов'язані здійснювати визначені законодавством дії задля забезпечення належного рівня соціального страхування громадян; 2) вторинний – наявність високого рівня правосвідомості і правової культури у громадян задля розуміння необхідності освоєння знань щодо своїх прав і обов'язків, здатності користуватися ними і виконувати їх. Ці аспекти, у свою чергу, вказують на протистояння двом дефектам, яких необхідно уникати у державі та суспільстві. Перше, що стосується сторони держави у реалізації усіх необхідних процесів, що пов'язані із соціальним страхуванням, – дії чи бездіяльність, що призводять до порушень або невиконання обов'язків. Другим, що відноситься прямо до самих громадян, – правовий нігілізм у правовідносинах соціального страхування.

Зміст правової ознаки соціального страхування також варто трактувати через таку призму, що зі сторони держави не повинно бути зайвих дій, тобто таких, які строго не передбачені у чинному законодавстві, а зі сторони громадян не повинно виникати вимог щодо неіснуючих та негарантованих приписів у законодавстві. Тобто відносин і процесів, що стосуються соціального страхування не існує поза межами відповідного законодавства у даній сфері.

Економічна ознака соціального страхування проявляється у тому, що соціальне страхування є важелем перерозподілу грошових коштів у суспільстві й має зв'язок із розбудовою економіки. Підвищення рівня економіки здійснює вплив на зростання доходів підприємств, організацій, а також у підсумку, і на збільшення розміру страхових внесків [8, с. 12]. Соціальне страхування в економічному тлумаченні виражається через комплекс форм та методів формування цільових грошових фондів і їх використання задля відшкодування тих збитків, що були завдані різноманітними страховими ситуаціями, а також задля надання допомоги громадянам і (або) їх сім'ям внаслідок настання певних подій у їх житті (інвалідність або різного роду травми) [9, с. 91-92]. Усі процеси, що пов'язані із соціальним страхуванням, є елементами потужного фінансово-кредитного механізму у державі, що вдосконалює динамічність і активність ринкових відносин. Варто зазначити і те, що страхування відіграє одну з головних ролей задля вкладення інвестицій у вдосконалення економіки.

Економічні відносини, що виражаються у соціальному страхуванні, з'являються під час розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту завдяки утворенню фондів коштів і їх використання з метою таких благ як забезпечення громадян за різних страхових ризиків – настання старості, постійна або тимчасо-ва втрата працездатності, безробіття, охорона здоров'я тощо.

Щодо спеціальних ознак соціального страхування, то вважаємо, що серед них необхідно виділити такі, які окреслюють специфіку соціального страхування. Дані ознаки у своїй сукупності не властиві будь-якому іншому правовому явищу і є унікальними.

Першою спеціальною ознакою є конкретизація соціального страхування, яка означає, що соціальне страхування охоплює конкретну сферу суспільства – ті категорії працівників, які внаслідок настання соціального ризику перебувають у небезпечному для життя стані. Тобто ті верстви населення, які вказують на загрозу знецінення найвищої соціальної цінності – життя, здоров'я і безпеки. Всі інші особи перебувають поза межами відносин у сфері соціального страхування.

Однією з головних спеціальних ознак соціального страхування, яке відділяє його від звичайного страхування є те, що перше є невід'ємне від трудової діяльності людини. Воно може наставати лише у тому разі, якщо людина набула статусу працівника і виконує передбачену трудовим договором трудову функцію. Якщо

страхування в цілому має цивільну природу, то соціальне страхування характеризується соціально-трудовою правовою природою. Таким чином, здійснюється забезпечення захисту усіх категорій працівників, тобто трудящого населення, а також соціальний захист їх сімей. У разі настання соціальних ризиків, їм гарантується належний рівень життя. Соціальне страхування проявляється у запобіганні можливого зuboжіння непрацездатних працівників, які не можуть отримувати заробітку в подальшому.

Залежність від соціального ризику як спеціальна ознака соціального страхування означає, що відносини у сфері соціального страхування не можуть виникнути без настання соціального ризику. Соціальним ризиком є імовірність погіршення матеріального становища в результаті втрати тимчасово чи назавжди трудового доходу з об'єктивних соціально значущих причин, зокрема, у зв'язку із додатковими витратами по утриманню дітей та інших членів сім'ї, яким необхідна допомога, по задоволенню потреб у соціальних і медичних послугах [4, с. 9]. Соціальний ризик як соціальне явище поєднує у своїй структурі ризику, які проявляються у багатьох сферах життєдіяльності людини. Серед них є демографічні ризику; ризику у сфері зайнятості (втрата роботи, неповна зайнятість, неадекватна зайнятість); ризику бідності (низький рівень доходів та витрат, низький рівень матеріальної забезпеченості); ризику втрати здоров'я, працездатності; ризику обмеження життєдіяльності й низької соціальної мобільності; нерегульована трудова міграція; соціальна нестабільність; незадовільний екологічний стан і його погіршення [10, с. 167]. Соціальний ризик розглядається також як імовірність настання матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку чи трудового доходу з об'єктивних причин, а також необхідність додаткових витрат на лікування і соціальні послуги. При цьому, варто відмітити, що існує два критерії для відмежування соціального ризику від інших ризиків. Перший критерій (об'єктивний) уособлює собою такий ризик, що постійно пов'язаний з утратою заробітку чи іншого трудового доходу; другий (суб'єктивний) поширюється не на все населення, а лише на ті його категорії, для яких цей заробіток чи трудовий дохід є основним джерелом засобів до існування [11, с. 14 – 16]. Сьогодні соціальні ризику проявляються у тому, що існують різні напрями соціального страхування – медичне, пенсійне, страхування у зв'язку з безробіттям тощо.

Ознака загальнонаціональних пріоритетів соціального страхування полягає у тому, що така соціальна система покликана забезпечувати такі пріоритетні цінності у державі як належний рівень життя та здоров'я людини, її соціально-економічну безпеку. Пріоритетом всеукраїнського масштабу є соціальні права і свободи громадян і тому соціальне страхування являє собою сукупність тих процесів, які покращують матеріальний стан громадян. Держава утворює відповідні органи й соціальні служби, які уповноважені не допускати зниження соціального рівня життя непрацездатного населення до неможливого для існування.

Соціальному страхуванню властива і ознака імперативності, що вказує на неможливість зміни умов правовідносин за вільною згодою сторін, тобто обов'язковість здійснення соціального страхування на умовах і в порядку, що передбачений законом. Вважаємо, що така ознака відображає рівень відповідальності держави перед народом України, її демократичний, правовий та соціальний характер. Це є позитивним, оскільки держава не може відмовитися від обов'язків, що покладені на неї чи уникнути відповідальності.

Спеціальна ознака періодичності соціального страхування вказує на існування часових періодів у наданні соціального страхування. На нашу думку, їх доречно поділити на два види: 1) пасивний – постійний період здійснення відрхувань у цільові фонди (супільний); 2) активний – виникає з настанням соціальних ризиків по відношенню до окремих суб'єктів (індивідуальний).

Така спеціальна ознака соціального страхування як відновлення соціально-

економічної безпеки означає те, що соціальне страхування не просто компенсує соціальний ризик, що настав, а виконує заходи по запобіганню несприятливим результатам ризикової ситуації, їхній тривалості в подальшому. Таким чином, соціальне страхування вирівнює дисбаланс у соціально-матеріальному стані особи.

Ознака імовірності соціального страхування полягає у тому, що попередньо неможливо точно визначити страховика. Крім сторони, невідомим також є і момент настання страхового випадку – тобто невизначено конкретний час.

Цільова ознака соціального страхування полягає у тому, що відповідний фонд використовується за цільовим призначенням і використовується відповідно до нього. Страхові ресурси (грошові кошти) можуть бути витрачені лише у строго визначених випадках, які передбачені умовами договору.

Висновок. Підсумовуючи все вищенаведене, можемо зазначити, що соціальне страхування є надзвичайно важливим правовим явищем у суспільстві. Користь його проявляється у тому, що воно забезпечує утвердженню високих соціальних цінностей в Україні. Завдяки соціальному страхуванню громадяни у разі настання соціальних ризиків, тобто дисбалансу в їхньому житті із соціально-матеріальної точки зору, можуть розраховувати на забезпечення їх усім необхідним для відновлення і встановлення належного рівня життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Філософський словник» / За ред. В. І. Шинкарука. — 2.вид., перероб. і доп. — К.: Голов. Ред. УРЕ, 1986. — с. 800
2. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування: Кредитно-модульний курс. Навч. пос. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 412 с.
3. Конопліна Ю. С. Соціальне страхування: Навчальний посібник. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. — 224 с.
4. Безугла В. О., Нагірняк Д. М., Шаповал Л. П. Соціальне страхування: Навч. Посіб. — Центр учбової літератури, 2011. — 208 с.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996 р. — № 30. — ст. 141.
6. Пильгун Н. В. До питання про соціальне призначення держави / Н. В. Пильгун // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/jspui/bitstream/NAU/1820/1/До%20питання%20про%20соціальне%20призначення%20держави.pdf>
7. Кириченко С. О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України. Дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н.: спец. 12.00.01. — К., 2001. — 167 с.
8. Тархов П.В., Боронос В.М., Козін Е.Г. Конспект лекцій з дисципліни Соціальне страхування. — Суми, Вид-во СумДУ, 2006. - 192 с.
9. Болотіна Н. Б. Міжнародне соціальне право — право соціального захисту людини // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: У 2 ч. / За ред. М.І. Панова. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. — Ч. 1. — С. 91 — 93.
10. Шамілева Л. Л. Визначення та інтегральна оцінка соціальних ризиків у регіонах України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8927/15-Shamileva.pdf?sequence=1>
11. Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. Теоретические основы социального страхования. — М.: Вопросы труда, 1919. — Вып. 1. — С. 12.